

УДК 378.410
DOI 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-10

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ»

Пилаєва Т.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Будянська В.А., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті розглянуто питання гуманізації освіти як фактора розвитку людської особистості. Було використано логіко-системний і структурно-функціональний аналіз наукової літератури. Надано тлумачення поняттю «гуманізація освіти». Визначено основні принципи та складники процесу гуманізації. Схарактеризовано основні методичні аспекти та напрями процесу гуманізації у вищій школі. Подано педагогічні умови, що сприяють гуманізації процесу навчання.

Ключові слова: гуманізація освіти, процес гуманізації освіти особистості, принципи та складники гуманізації, методичні аспекти.

В статье рассмотрены вопросы гуманизации образования как фактора развития человеческой личности. Был использован логико-системный и структурно-функциональный анализ научной литературы. Представлено толкование понятия «гуманизация образования». Определены основные принципы и составляющие процесса гуманизации. Охарактеризованы основные методические аспекты и направления процесса гуманизации в высшей школе. Поданы педагогические условия, способствующие гуманизации процесса обучения.

Ключевые слова: гуманизация образования, процесс гуманизации образования личности, принципы и составляющие гуманизации, методические аспекты.

Pylaieva T.V., Budianska V.A. THEORETICAL REASONING OF THE CONCEPT "HUMANIZATION OF EDUCATION"

The article deals with the issues of humanization of education as a development factor of the human personality. The purpose of the article is to provide scientific substantiation of the concept "humanization" of education and to sum up scientific works on this problem. The logical and system and structural functional analysis of scientific literature was used. The interpretation of the notion of humanization of education is given. The basic principles of humanization are revealed and components of the humanization process are defined. The main methodical aspects are described and seven directions of the humanization process in the high school are represented. A number of pedagogical conditions contributing to the humanization of the learning process are presented. It was determined that the base of the educational process, built on the basis of humanism, is the personality and his progress, and the main goal is the creation of comprehensive conditions for the development of this personality. The introduction and widespread use of the principles of humanization in the educational process of institutions of higher education will facilitate the formation of specialists of a new type who have a thorough training and a deep sense of responsibility for the results of their professional activities.

Key words: humanization of education, education humanization process, principles and components of humanization, methodical aspects.

Постановка проблеми Сьогодні пріоритетом розвитку будь-якої країни світу та її стратегією є покращення якості освіти. В умовах формування світової науково-освітньої мережі й транснаціонального інтелектуального простору все більшої актуальності набуває гуманізація освіти, яка зумовлена нагальними потребами практики навчання. Усе частіше фахівці підкреслюють, що сучасна криза освіти має внутрішні причини через недосконалість наявної програми, пов'язаної з втратою концептуальних смислів для освіти люди-

ни. Вивчення та впровадження принципів гуманізації освіти, зокрема у вищій школі, а також пошук шляхів удосконалення цього процесу є актуальним для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гуманізації освіти та її реалізації в освітньому процесі закладів вищої освіти має велике значення в багатогранному процесі сучасного суспільства. У її багатій теоретичній спадщині є низка ідей та напрямів, які безпосередньо стосуються гуманістичної концепції освіти. Ідеї гуманізації покладено в основу наукових робіт

Ш.А. Амонашвілі, І.А. Зимньої, В.П. Зінченко. Розробка цілісної теорії гуманізації освіти міститься в роботах М.Н. Берулави, Р.А. Беланової, В.О Білоусової, Н.М. Носовець, О.Ф. Норкіної, Е.Н. Шиянова тощо. Проблема гуманізації освітнього процесу знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох учених, зокрема О. Барно, Л.А. Байкової, Н.Ф. Єфремової, Н.І. Маляр, Т.В. Максимової, Н.А. Фоменко, К.С. Часової, І.П. Чистовської тощо.

Постановка мети. Метою статті є наукове обґрунтування змісту поняття «гуманізація» освіти та узагальнення наукових праць учених щодо цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою гуманізації освіти є розвиток тих властивостей особистості, які вона й суспільство потребують для залучення в соціально значущу активність. Для виявлення її основних характеристик необхідно розкрити сутність процесу гуманізації.

Термін «гуманізація» походить від поняття «гуманізм». У науковій літературі під гуманізмом прийнято вважати систему ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя, фізичного та духовного розвитку [6]. Тлумачення поняття «гуманізація освіти» розглядалося в наукових працях багатьох учених, тому є низка визначень поняття «гуманізація». За визначенням О. Барно, гуманізація – це визначення людини як особистості, яка має право на розвиток своїх особливостей, реалізацію в суспільстві й утвердження свого місця в житті [1, с. 6].

М. Добрускін визначає гуманізацію освіти як сукупність філософських, гносеологічних, психологічних, соціально-культурних і дидактичних поглядів, що визначають цілі й завдання закладів вищої освіти в підготовці й вихованні майбутнього фахівця як творчої особистості [7, с. 5].

За твердженням В. Білоусової, гуманізація освіти – олюднення педагогічної діяльності, визнання педагогом цінності особистості, її права на свободу, соціальний захист, створення умов для прояву здібностей, а також стимулювання саморозвитку і самовиховання [5]. М. Берулава наполягає на тому, що гуманізація освіти – це така організація освітнього процесу, яка спрямована на розвиток особистості, що передбачає формування в неї механізмів самовиховання та самонавчання через задоволення її базових потреб: у психологічно комфортних міжособистісних відносинах та соціальному статусі; у реалізації свого творчого потенціалу; у пізнанні відповідно до своїх особистих когнітивних стра-

тегій [3]. На думку вчених Є.Б. Євладової, Л.Г. Логінової та Н.Н. Михайлової, гуманізація освіти – це система заходів, націлених на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти й технології навчання, орієнтованих на вдосконалення особистості [8, с. 93]. І.П. Чистовська розглядає гуманізацію як процес створення умов для самореалізації, самовизначення студентів, орієнтація навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, зокрема на процеси формування особистості у всій багатогранній повноті її інтелектуального, культурного, психологічного й соціального розвитку [15].

Ураховуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що гуманізація пропагує гідне ставлення до людини та визнання загальнолюдських цінностей. Особистість та її вдосконалення є головною цінністю суспільства. Таким чином, гуманізація – поняття, яке відображує складне і багатопланове явище, пов'язане з розв'язанням проблем докорінного реформування освіти, не передбачає механічного збільшення кількості дисциплін гуманітарного циклу, що мають місце в освітньому процесі. Як зазначає М. Каган, вища школа вимагає «такого розвороту», за якого ми б дивилися на студента не як на «майбутнього фахівця», а як на майбутню освічену людину, яка має бути гарним фахівцем, але це тільки частина її цілісного буття [10, с. 14].

Гуманістична система освіти містить нові цілі, спрямовані на самореалізацію студента й викладача через засвоєння системи загальнолюдських цінностей; новий зміст освіти, співвіднесений з особистими потребами суб'єктів освітнього процесу; систему особистісно-орієнтованих методів і форм навчання, вибір студентами й викладачами; демократичний стиль педагогічного та професійного спілкування; залучення діяльності вчення в структуру процесів саморозвитку та життєвого самовизначення особистості учнів.

Гуманізація освіти (як середньої, так і вищої) спирається на такі складники, як подолання рамок вузької спеціалізації; подолання кількісного підходу в трансляції знань; розвиток ціннісної сфери суб'єкта освіти; залучення особистості до процесу всебічного діалогу; наявність акценту на процесі розуміння, осмислення й особистісної інтерпретації знання.

Ці риси освіти, вміщені в контекст культури суспільства, ведуть до осмислення цілісності буття й розвитку цілісності людини.

Т.В. Максимова виокремлює сім основних принципів гуманізації освіти: 1) пізнання й засвоєння студентом в педагогічному про-

цесі істинно людського; 2) пізнання студентом себе як людини; 3) збіги інтересів студента із загальнолюдськими інтересами; 4) неприпустимості використання в педагогічному процесі засобів, здатних спровокувати студента на антисоціальні прояви; 5) надання студентові в педагогічному процесі необхідного громадського простору для найкращого прояву своєї індивідуальності; 6) олюднення атмосфери в педагогічному процесі; 7) визначення якостей особи вихованця, що формується, його вченості й розвитку залежно від якості самого педагогічного процесу [11]. Н.А. Фоменко розширює це коло, додаючи низку таких складників, як відкритість системи освіти; перехід від репродуктивного навчання до продуктивного; перехід від регламентовано-контрольованих способів організації навчального процесу до активно-розвивальних; наступність та неперервність освіти [13]. На нашу думку, дуже важливим у процесі навчання є дотримання таких гуманістичних позицій, які дозволяють розкрити потенційні можливості кожного студента, сформувати в нього найвищий рівень пізнавальної потреби, не дати розвинути почуття неприйняття навчання.

За твердженням Р.А. Беланової, процес гуманізації освіти має містити такі складники, як: 1) національна спрямованість освіти; 2) відкритість системи освіти; 3) перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на діяльність студента; 4) перехід від репродуктивного навчання до продуктивного; 5) самоствердження особистості за умов педагогічної підтримки; 6) перетворення позицій педагога й студента в особистісно-рівноправні; 7) творча спрямованість навчального процесу; 8) перехід від регламентовано-контрольованих способів організації навчального процесу до активно-розвивальних; 9) наступність та неперервність освіти [4, с. 63].

У науковій літературі виокремлюють низку напрямів процесу гуманізації освіти [14]: 1) відродження духовності: у процесі гуманізації освіти духовність постає інструментом розвитку особистості та виховання сучасної молоді на засадах людяності, співпереживання, толерантного ставлення до оточення; 2) виховання навчаючи: у цьому процесі головна роль належить педагогові, його завданням є допомога кожному учню в досягненні мети. Усе, що говорить педагог, мусить мати не тільки розвивальне, але й виховне значення; 3) визначення траєкторії особистої гуманної педагогіки кожного педагога, що передбачає наявність свого особливого внутрішнього світу, який окреслить траєкторію його особистої гуманної педагогіки, що визначить прита-

манні йому особливості спілкування з учнями та зробить неповторною атмосферу на занятті, що змусить учнів запам'ятовувати зміст сказаного та якісніше засвоювати знання; 4) прагнення до рівноправного спілкування зі своїми учнями: має повинен постійно стверджувати особистість у кожному з учнів, проявляти довіру, підбадьорювати при невдачах, давати посильні завдання та намагатися створити систему співробітництва з метою створення такого освітнього простору, де може бути реалізовано прагнення учнів до вдосконалення своїх знань та надання можливостей подолання труднощів безпосередньо в процесі навчання; 5) індивідуалізація навчання: тільки з урахуванням індивідуальних особливостей і здібностей учнів можна передати зміст дисципліни, навчити мислити, використовуючи вже здобутий досвід, не завчаючи наперед конкретні визначення, а надаючи поняття, які не забудуться протягом часу. Задля індивідуалізації навчання важливо зробити наголос на особистісно-діяльнісному підході в освітньому процесі; 6) перетворення взаємодії педагога й учнів у процесі навчання на засіб творчого саморозвитку: завданням педагога є творчий підхід до викладання тієї чи іншої дисципліни, визначення тих творчих аспектів, у яких учні могли б повністю реалізувати свої здібності, засвоївши при цьому знання, необхідні з поданої дисципліни; 7) демократизація управління освітою: це можна здійснити шляхом відкритості й демократичності; поєднання державного й громадського контролю; запровадження нової етики управлінської діяльності, що базується на принципах взаємоповаги та позитивної мотивації до співпраці, незважаючи на звання, посаду та місце, що посідає учасник освітньо-виховного процесу.

Важливими методичними аспектами гуманізації вищої освіти, на думку вчених Н. Єфремової і Н. Маляра [9; с. 38], є забезпечення здатності вищої освіти формувати інтелектуальний потенціал нації з урахуванням змін у виробництві, науці, техніці, інформаційній і комп'ютерній технології; формування й стимулювання запиту на інтелектуальний товар з урахуванням багатоступеневої форми підготовки бакалаврів, магістрів; створення системи освіти, відповідної потребам XXI століття.

При цьому необхідно враховувати, що гуманізація освітньо-виховного процесу можлива за умов реалізації цілого комплексу вимог. Л.А. Байкова та інші дослідники виокремлюють такі [2]: беззастережне прийняття особи, що навчається, стійке позитивне ставлення до неї; прояв поваги

до особистості й підтримка почуття власної гідності в кожному; усвідомлення права особистості бути не схожою на інших; надання права на свободу вибору; оцінка не особистості студента, а його діяльності та вчинків; здатність відчувати (емпатія) кожну особистість, дивитися на проблему її очима з її позицій; урахування індивідуально-психологічних і особистісних особливостей особи, що навчається (тип нервової системи, темперамент, особливості мислення, здатності, інтереси, потреби, мотиви, спрямованість, сформованість позитивної Я-концепції, активність).

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити педагогічні умови, що сприяють гуманізації навчання:

1) за умов гуманізації навчання враховують психолого-вікові особливості особистості, специфіку змісту й методику викладання навчальної дисципліни. На вибір методів, форм і прийомів роботи, а також на мотивацію та постановку цілей впливають психологічні, психолого-фізіологічні характеристики віку навчання. Завдяки віковим особливостям змінюються сприйняття змісту навчання й оцінка взаємовідносин в освітньому процесі. Мотивувальна постановка цілей, вибір змісту навчання, педагогічної технології дозволяє індивідуалізувати навчання, урахувати особистісні можливості кожного;

2) гуманістично орієнтоване навчання базується на етичних підставах, вимагає взаємодії педагога та студента з метою сприяння творення своєї особистості, установлення власного ставлення до людей та світу. Характер міжособистісної взаємодії по типу суб'єкт-суб'єктних відносин є обов'язковою умовою гуманізації навчання;

3) диференційований підхід є ще однією умовою гуманізації процесу навчання завдяки йому враховують потреби, особливості та схильності студентів. Диференційований підхід складання програм, планування, підбір підручників, навчальних посібників та інших навчальних матеріалів здійснюються з урахуванням рівня знань, форм і умов навчання в чіткій відповідності до вимог державних стандартів. Завдяки цьому готові програми й плани не можуть бути використані механічно, вони складаються тільки в загальному вигляді та набувають змін тільки після аналізу рівня підготовки студентів, урахування потреб та побажань;

4) варіативність змісту навчання дозволяє надавати студентам право вибору на різних етапах освітньої діяльності, що відповідає особистісним прагненням молоді та високо ними цінується. Особливо потрібно вказати на використання підруч-

ників. Сьогодні є варіативні підручники й навчальні посібники. Завданням викладача є ознайомлення студентів із різними підручниками, посібниками, монографіями, хрестоматіями, надання характеристик із точки зору сучасних наукових підходів та системи поглядів на досліджувану дисципліну. Крім цього, важливим завданням є навчити студентів користуватися науковим і довідковим апаратом книги, надавати поради, щодо ефективності використання того чи іншого посібника.

Викладач надає рекомендації стосовно використання різноманітної навчальної та довідкової літератури, учить формулювати власну думку, знайомить із різноманітними поглядами на досліджувану проблему. Так, викладач виступає як організатор роботи з літературою, спрямовує й допомагає раціональній організації цього виду діяльності;

5) у процесі навчання, яке орієнтоване на особистість, побудові суб'єкт-суб'єктних відносин основною технологічною одиницею навчання стає ситуація спілкування. Ситуація спілкування (як особливий вид навчальної ситуації) є сферою спільної діяльності тих, хто вчить, і тих, хто вчиться, організоване на гуманістичних принципах. Ситуація спілкування – це середовище, яке мотивує успішне засвоєння знань і набуття компетенцій, яка сприяє формуванню самостійного судження, креативному підходу до процесу пізнання. Така психолого-педагогічне середовище є як умовою, так і засобом становлення особистості, а реалізація такої навчальної ситуації має розвиток особистості своїм кінцевим результатом.

У розвинутих країнах Західної Європи державна політика урядів спрямована на здійснення освіти в інтересах людини, суспільства й держави; забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації, свободи й демократії в освіті; вільний розвиток особистості, право суб'єктів освіти на вільний вибір думок і переконань, загальнолюдських цінностей; формування особистості, інтегрованої в загальноєвропейську, національну і світову культуру; задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному й моральному розвитку, формування у суб'єктів освіти громадянськості, працьовитості, здатності поваги до прав і свобод людини, любові до навколишньої природи, своєї країни, сім'ї; сприяння взаєморозумінню й співпраці між людьми, народами незалежно від расової, національної, етнічної, релігійної й соціальної приналежності.

Під час визначення змісту освіти державною політикою більшості країн Заходу є ниж-

ченаведені пріоритети: право освітніх установ самостійно визначати зміст навчальних курсів відповідно до національних освітніх стандартів; вимога забезпечити за допомогою змісту освіти загальну й професійну культуру суспільства, адекватну світовому рівню, формувати в учнів картину світу, що відповідає сучасному рівню знань; сприяти реалізації права суб'єктів освіти на вільний вибір думок і переконань; ураховувати різноманітність світоглядних підходів; сприяти взаєморозумінню й співпраці між людьми, народами; існування курсів за вибором і права суб'єктів освіти вибирати їх.

Таким чином, тенденція гуманізації освіти стверджує створення нового зразка освіти, який передбачає пріоритет освіти, орієнтованої на пріоритет суб'єкта освіти над освітою, орієнтованої на «знання з предмета»; найбільш повне розкриття здібностей суб'єкта освіти, задоволення його різноманітних освітніх потреб, виховання почуття власної гідності, свободи, гармонії відносин із навколишнім світом.

Підкреслимо, що гуманізація освіти (як загальної, так і професійної) виконує найважливішу соціально-культурну функцію. Можна сказати, розвиваючи думку А.Уайтхед, що зараз уся культура, філософія, наука загалом, весь соціокультурний ресурс, розум, нарешті, система освіти має виконати свою основну функцію – шукати й культивувати «світогляд, здатний урятувати від загибелі людей, для яких дорогими є цінності, що виходять за рамки задоволення тваринних потреб».

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, основою освітнього процесу, побудованого на засадах гуманізму, є особистість та її вдосконалення, а головною метою – створення всебічних умов для розвитку цієї особистості. Упровадження та широке використання принципів гуманізації в освітньо-виховний процес закладів вищої освіти сприятиме формуванню спеціалістів нового типу, які мають ґрунтовну навчальну підготовку та глибоке почуття відповідальності за результатами власної професійної діяльності.

У подальшому доцільно проаналізувати інноваційні педагогічні технології підготовки студентів у розвинутих країнах світу, які б сприяли гуманізації вітчизняного освітнього процесу, демократизації життєдіяльності студентів в системі освітньо-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барно О. Демократизація та гуманізація вищої освіти – запорука формування високопрофесійного спеціаліста XXI століття. *Імідж сучасного педагога*. 2003. № 5–6. С. 6–12.
2. Байкова Л.А. Воспитание в традиционной и гуманистической педагогике. *Классный руководитель*. 1998. № 2. С. 2–11.
3. Берулава М.Н. Современные проблемы гуманизации образования. Образование в социально-гуманитарной сфере Российской Федерации. *Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ*. 2003. № 2 (195).
4. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США). Київ, Центр практичної філософії, 2001. 216 с.
5. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: монографія. Київ : ІЗМН. 1997. 192 с.
6. Гуманізм. URL: <https://pidruchniki.com/14940807/pedagogika/gumanizm> (дата звернення: 03.12.2018).
7. Добрускін М.Е. Концептуальні основи гуманізації та гуманітаризації вищого технічного освіти. *Збірник наукових праць. Всеукраїнська науково-методична конференція*. Харків, 2000. С. 5–6.
8. Евладова Е.Б., Логинова Л.Г., Михайлова Н.Н. Дополнительное образование детей. Москва : 2002. 260 с.
9. Єфремова Н.Ф., Маляр Н.І. Методологічні аспекти гуманізації вищої освіти в Україні. *Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти* : Збірник наукових праць. Всеукраїнська науково-методична конференція. Харків, 2000. С. 38.
10. Каган М.С. Что должно быть в основе? *Вестник высшей школы*. 1990. № 5.
11. Максимова Т.В. Проблемы гуманизации в системе образования. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2005. № 22. С. 225–228.
12. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии. Москва : Прогресс. (Философская мысль Запада), 1990. 720 с.
13. Фоменко Н.А. Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація туристської освіти : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий дім «Слово», 2005. С. 21–22.
14. Часова К.С. Гуманізація освіти в Україні: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 194–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2013_4_23 (дата звернення: 03.12.2018).
15. Чистовська І.П. Гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2008. № 1 (22). С. 191–193.